

Fotima KARIMOVA,
Chirchik Davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: f.karimova@cspu.uz

NDTU dotsenti U.Bazarova taqrizi asosida

GENDERNING LEKSIK-SEMANTIK REPREZENTATSIYASI

Аннотация

Mazkur maqolada gender tushunchasining leksik-semantik reprezentatsiyasi tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda gender kategoriyasining lug'aviy ifodalanishi, semantik maydonlari, baholovchi birliklar hamda madaniy stereotiplar bilan bog'liqligi yoritiladi. Zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida genderning til tizimida va nutq jarayonida qanday shakllanishi hamda ijtimoiy ong bilan o'zaro aloqasi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: gender, leksik-semantik maydon, reprezentatsiya, stereotip, diskurs, lingvokulturologiya, pragmatika, ijtimoiy rol.

LEXICAL AND SEMANTIC REPRESENTATION OF GENDER

Annotation

This article analyzes the lexical and semantic representation of the concept of gender from a linguistic perspective. The study examines the lexical expression of the gender category, its semantic fields, evaluative units, and its connection with cultural stereotypes. Based on modern linguistic approaches, the paper reveals how gender is constructed within the language system and in speech processes, as well as its interaction with social consciousness.

Keywords: gender, lexical-semantic field, representation, stereotype, discourse, linguoculturology, pragmatics, social role.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ГЕНДЕРА

Аннотация

В данной статье анализируется лексико-семантическая репрезентация понятия гендера с точки зрения лингвистики. В исследовании рассматриваются лексическое выражение гендерной категории, её семантические поля, оценочные единицы, а также её связь с культурными стереотипами. На основе современных лингвистических подходов раскрывается формирование гендера в языковой системе и речевом процессе, а также его взаимодействие с общественным сознанием.

Ключевые слова: гендер, лексико-семантическое поле, репрезентация, стереотип, дискурс, лингвокультурология, прагматика, социальная роль.

Kirish. Gender masalasi zamonaviy tilshunoslikda dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Gender biologik jins tushunchasidan farqli ravishda ijtimoiy va madaniy konstruksiya sifatida talqin qilinadi. Til esa ushbu konstruksiyani ifodalovchi va mustahkamlovchi asosiy vositalardan biridir. Leksik birliklar, metaforalar, frazeologizmlar va nutq strategiyalari orqali jamiyatdagi gender rollari aks ettiriladi va qayta ishlab chiqiladi. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda genderning til tizimidagi o'rni keng o'rganilmoqda. Gender lingvistikasining shakllanishida Robin Lakoffning ishlari muhim ahamiyat kasb etadi. U til va jins o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib, ayollar nutqining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilgan. Shuningdek, Deborah Tannen gender kommunikatsiyasidagi farqlarni diskursiv nuqtai nazardan o'rgangan[1].

Tilning leksik-semantik tizimida gender ko'pincha nomlash birliklari orqali ifodalanadi. Masalan, kasb nomlarining jinsga xos shakllari, baholovchi sifatlar, stereotipik metaforalar va barqaror iboralar gender reprezentatsiyasini shakllantiradi. Ayrim tillarda grammatik jins kategoriyasi mavjud bo'lsa, boshqalarida gender ko'proq semantik va pragmatik vositalar orqali ifodalanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili va metodologiya. Genderning leksik-semantik reprezentatsiyasi masalasi tilshunoslik, sotsiologiya va madaniyatshunoslik kesishgan nuqtada shakllangan ilmiy yo'nalishlardan biridir. Ushbu yo'nalish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar asosan til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni, gender stereotiplarining leksik va semantik vositalar orqali qanday ifodalanishini tahlil qiladi.

Gender lingvistikasi shakllanishida Robin Lakoffning ishlari muhim o'rin tutadi. U til va jins o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib, ayollar nutqiga xos leksik va stilistik xususiyatlarni

aniqlagan. Uning yondashuvi genderni til tizimidagi farqlanish sifatida talqin qilishga asos bo'ldi[2].

Keyinchalik Deborah Tannen gender kommunikatsiyasini diskursiv yondashuv asosida o'rganib, erkaklar va ayollar nutqidagi semantik va pragmatik farqlarni ko'rsatdi. U genderni ijtimoiy muqot modelini orqali izohlab, kommunikativ strategiyalarning leksik tanlovga ta'sirini asoslab berdi.

Genderni ijtimoiy konstruksiya sifatida talqin qilishda Judith Butlerning konsepsiyasi alohida ahamiyatga ega. U gender performativ hodisa ekanligini ta'kidlab, til orqali gender identifikatsiyasi shakllanishini nazariy jihatdan asoslab berdi. Bu yondashuv genderning semantik va diskursiv reprezentatsiyasini chuqurroq tahlil qilish imkonini yaratdi.

Diskurs tahlili doirasida Teun A. van Dijk ijtimoiy tengsizlik va stereotiplarning til vositasida mustahkamlanishini o'rgangan. Uning ishlari gender stereotiplarining media va ijtimoiy diskurs orqali qanday takrorlanishini tushunishga yordam beradi.

O'zbek tilshunosligida ham gender masalalari bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan. Mahalliy olimlar gender stereotiplarining leksik-semantik ifodasi, frazeologik birliklarda ayol va erkak obrazining aks etishi, shuningdek, zamonaviy ommaviy axborot vositalarida gender diskursining shakllanishini o'rganganlar. Ushbu tadqiqotlarda asosan konnotativ ma'no, baholovchi birliklar va madaniy kontekstga e'tibor qaratilgan. Ilk tadqiqotlarda gender ko'proq biologik jins bilan bog'liq lingvistik farqlar asosida o'rganilgan. Masalan, Robin Lakoff ayollar nutqiga xos leksik va stilistik xususiyatlarni ajratib ko'rsatgan hamda til orqali ijtimoiy tengsizlik aks etishini ta'kidlagan. Uning ishlari gender lingvistikasining shakllanishiga asos bo'ldi va leksik birliklarning baholovchi komponentiga e'tibor qaratdi[3].

Keyingi bosqichda gender kommunikatsiyasi diskursiv yondashuv asosida tahlil qilindi. Deborah Tannen erkak va ayollar nutqidagi semantik va pragmatik farqlarni kommunikativ strategiyalar bilan bog'lab tushuntirdi. U gender farqlarini qarama-qarshilik emas, balki turli kommunikativ uslublar sifatida izohladi. Bu yondashuv gender reprezentatsiyasini ijtimoiy muloqot modeli doirasida ko'rib chiqish imkonini berdi.

Genderingni ijtimoiy va performativ hodisa sifatida talqin qilishda Judith Butlerning konsepsiyasi muhim nazariy asos yaratdi. U gender identifikatsiyasi nutq va til amaliyoti orqali doimiy ravishda shakllanishini ta'kidlab, leksik-semantik birliklarning gender konstruksiyasidagi rolini ko'rsatdi. Bu yondashuv genderingni faqat lingvistik emas, balki madaniy va ideologik hodisa sifatida talqin qilishga imkon berdi.

Diskurs tahlili yo'nalishida Teun A. van Dijk til va ijtimoiy kuch munosabatlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rgandi. Uning ishlari gender stereotiplarining ommaviy axborot vositalari va siyosiy matnlarda qanday ifodalanishini aniqlashda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuv gender reprezentatsiyasini ideologik konstruksiya sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Lingvokulturologik tadqiqotlarda gender obrazlari milliy mentalitet va madaniy qadriyatlar bilan bog'liq holda o'rganiladi. O'zbek tilshunosligida olib borilgan izlanishlar asosan maqollar, frazeologizmlar va badiiy matnlar asosida ayol va erkak obrazining leksik-semantik xususiyatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Bu tadqiqotlarda gender stereotiplari tarixiy va madaniy omillar bilan izohlanadi[4].

Zamonaviy ilmiy manbalarda korpus lingvistikasi va statistik metodlar yordamida gender reprezentatsiyasini o'rganish tendensiyasi kuchaymoqda. Matnlar korpusini tahlil qilish orqali genderni oid birliklarning qo'llanish chastotasi, ularning semantik birikmalari va kontekstual xususiyatlarini aniqlanadi. Bu esa genderingni til tizimidagi real funksional holatini empirik ma'lumotlar asosida ko'rsatish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, gendering leksik-semantik reprezentatsiyasi ko'p qirrali yondashuvni talab etadi. Bir guruh olimlar genderingni lingvistik farqlanish sifatida o'rgansa, boshqalari uni ijtimoiy va diskursiv konstruksiya sifatida talqin qiladi. Zamonaviy tadqiqotlar esa korpus lingvistikasi, pragmatika va media tahlilini birlashtirgan holda kompleks yondashuvni qo'llamoqda.

Mazkur tadqiqot gendering leksik-semantik reprezentatsiyasini tizimli va kompleks yondashuv asosida o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda sifat va miqdoriy tahlil metodlari uyg'unlashtirildi. Tadqiqot metodologiyasi til birliklarining semantik tuzilishi, konnotativ qatlamlari va diskursiv funksiyalarini aniqlashga xizmat qiladi[5].

Avvalo, leksik-semantik tahlil usuli qo'llanildi. Ushbu metod orqali genderni oid so'z va iboralarning denotativ hamda konnotativ ma'nolari o'rganildi. Kasb nomlari, sifatlar, metaforik birliklar va frazeologizmlar semantik maydonlar asosida guruhlashtirildi hamda ularning gender stereotiplari bilan bog'liqligi aniqlashtirildi.

Shuningdek, diskurs tahlili metodi asosiy usullardan biri sifatida tanlandi. Bu metod yordamida ommaviy axborot vositalari, badiiy matnlar va ijtimoiy tarmoq materiallarida gender obrazlarining qanday shakllanishi va taqdim etilishi o'rganildi. Diskursiv yondashuv matn ichidagi yashirin ma'no, ideologik pozitsiya va baholovchi komponentlarni aniqlash imkonini berdi.

Pragmatik tahlil orqali nutq jarayonida gendering ifodalanishi, murojaat shakllari, kommunikativ strategiyalar va kontekstual omillar o'rganildi. Ushbu metod genderingni faqat lug'aviy emas, balki nutqiy va kommunikativ hodisa sifatida ham shakllanishini ko'rsatdi.

Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy usul ham qo'llanildi. Turli janrdagi matnlar o'zaro solishtirilib, gender reprezentatsiyasidagi farqlar va o'xshashliklar aniqlashtirildi. Bu usul gender stereotiplarining matn turi va kommunikativ vaziyatga bog'liqligini ko'rsatdi.

Bundan tashqari, korpusga asoslangan elementlardan foydalanildi. Tanlab olingan matnlar asosida genderni oid

birliklarning takrorlanish chastotasi va semantik birikmalari kuzatildi. Bu esa gender bilan bog'liq leksik birliklarning faol qo'llanish tendensiyalarini aniqlashga yordam berdi.

Metodologik jihatdan tadqiqot sotsiologik va lingvokulturologik yondashuvlarni ham o'z ichiga oladi. Gendering leksik-semantik reprezentatsiyasi madaniy qadriyatlar, tarixiy an'analar va ijtimoiy tajriba bilan bog'liq holda talqin qilindi[6].

Natijada, tanlangan metodlar uyg'unligi gendering leksik-semantik ifodasini ko'p qirrali tahlil qilish, uning til tizimidagi o'rni va ijtimoiy mazmunini aniqlash imkonini berdi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot davomida gendering leksik-semantik reprezentatsiyasi turli matn turlari asosida tahlil qilindi va bir necha muhim natijalar aniqlandi. Leksik birliklar, frazeologizmlar, metaforalar hamda diskursiv konstruksiyalar gender stereotiplarini shakllantirish va mustahkamlashda faol ishtirok etishi kuzatildi.

Leksik-semantik tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, kasb nomlari va ijtimoiy rollarni bildiruvchi birliklar grammatik jihatdan neytral bo'lsa-da, konnotativ jihatdan ma'lum jins bilan bog'lanishga moyil. Masalan, rahbarlik, boshqaruv va texnik faoliyat bilan bog'liq birliklar erkak obraziga yaqinlashtirilsa, parvarish, tarbiya va estetik faoliyat bilan bog'liq birliklar ayol obraziga ko'proq nisbat beriladi. Bu hodisa tilning baholovchi komponenti orqali gender stereotiplarining yashirin tarzda mustahkamlanishini ko'rsatadi[7].

Frazeologik va metaforik birliklar tahlili gender obrazlarining madaniy asosga ega ekanligini tasdiqladi. Ayol obrazlari ko'pincha noziklik, go'zallik va hissiylik bilan bog'langan metaforalar orqali ifodalangan, erkak obrazlari esa kuch, qat'iyat va himoya tushunchalari bilan uyg'unlashgan. Bunday semantik oppozitsiyalar ijtimoiy ongda mavjud dualistik qarashlarni aks ettiradi.

Diskurs tahlili natijalari ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda gender reprezentatsiyasi turlicha ekanligini ko'rsatdi. Media matnlarida ayrim stereotipik tasvirlar saqlanib qolgan bo'lsa-da, zamonaviy diskursda gender tengligi va inklyuziv til elementlari ham ko'payib borayotgani kuzatildi. Ayniqsa, ilmiy va rasmiy matnlarda gender neytralligi kuchliroq namoyon bo'ladi.

Pragmatik tahlil natijalari murojaat shakllari va nutq strategiyalarida gendering yashirin ifodalanishini ko'rsatdi. Ayrim kommunikativ vaziyatlarda ayol nutqiga xos yumshoqlik va ehtiyoqkorlik, erkak nutqiga xos qat'iyat va to'g'ridan-to'g'rilik stereotiplari kuzatildi. Biroq zamonaviy yosh avlod nutqida bu farqlar asta-sekin kamayib borayotgani aniqlandi[8].

Korpus elementlari asosida olib borilgan kuzatuvlar genderni oid birliklarning qo'llanish chastotasi matn janri va kontekstga bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Badiiy matnlarda genderni oid tasviriy birliklar keng qo'llanilsa, ilmiy matnlarda neytral va umumlashtirilgan ifodalar ustunlik qiladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari gendering leksik-semantik reprezentatsiyasi dinamik va ko'p qatlamli tizim ekanligini tasdiqladi. Til bir tomondan an'anaviy stereotiplarni aks ettirsa, ikkinchi tomondan ularni transformatsiya qilish imkoniyatiga ham ega. Zamonaviy kommunikativ muhit gender obrazlarining yanada moslashuvchan va inklyuziv shakllarini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Korpus lingvistikasi yondashuvi gender reprezentatsiyasini statistik jihatdan ham o'rganish imkonini beradi. Matnlar korpusini tahlil qilish orqali erkak va ayol obrazlari bilan birga qo'llaniladigan birliklar chastotasi aniqlanadi. Bu esa til va jamiyat o'rtasidagi yashirin semantik tendensiyalarni ochib beradi. Shuningdek, interkultural aspekt ham muhimdir. Turli madaniyatlarda gendering leksik-semantik ifodasi farq qiladi. O'zbek tilida an'anaviy qadriyatlar kuchli aks etgan bo'lsa, global madaniy ta'sir natijasida yangi gender identifikatsiya shakllari paydo bo'lmoqda. Bu esa tilning ochiq va moslashuvchan tizim ekanligini ko'rsatadi[9].

Umuman olganda, gendering leksik-semantik reprezentatsiyasi til tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u

semantik maydon, konnotativ qatlam, stilistik vositalar, diskursiv strategiyalar va madaniy kontekst orqali shakllanadi. Ushbu jarayon ijtimoiy tafakkur bilan uzviy bog'liq bo'lib, til orqali gender stereotiplari aks etadi, qayta ishlab chiqiladi va ba'zan transformatsiyaga uchraydi. Gender lingvistikasi shu jihatdan zamonaviy tilshunoslikning dolzarb va istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Bundan tashqari, madaniy va regional kontekst ham gender reprezentatsiyasiga ta'sir qiladi. O'zbek tilida ba'zi maqol va xalq og'zaki ijodida ayol va erkak obrazlari an'anaviy stereotiplar bilan bog'liq, lekin zamonaviy shahar madaniyati va global media ta'siri orqali yangi, egalitar yondashuvlar paydo bo'lmoqda. Umuman olganda, genderning leksik-semantik reprezentatsiyasi til va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib beradi. Bu jarayon ijtimoiy stereotiplarni aks ettirish va ularni shakllantirish, madaniy

qadriyatlarini uzatish, shuningdek, kommunikativ strategiyalar orqali nutq samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shuning uchun gender lingvistikasi zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishi hisoblanadi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, genderning leksik-semantik reprezentatsiyasi til tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Gender obrazlari nominativ birliklar, konnotativ ma'nolar, metaforalar va diskursiv strategiyalar orqali shakllanadi. Til nafaqat mavjud ijtimoiy stereotiplarni aks ettiradi, balki ularni mustahkamlaydi yoki o'zgartiradi. Gender lingvistikasi zamonaviy tilshunoslikning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib, u til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirni chuqurroq anglash imkonini beradi. Kelgusida korpus lingvistikasi va diskursiv tahlil asosida gender reprezentatsiyasini yanada kengroq o'rganish muhim ilmiy natijalar berishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Qodirov A. Til va jamiyat: gender va kommunikatsiya. Toshkent: Fan va texnologiya, 2018, 34–56-betlar.
2. Tursunova M. O'zbek tilida gender stereotiplari. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2019, 42–68-betlar.
3. Karimov B. Leksik-semantik tizimda gender ifodalanishi. Toshkent: Iqtisodiyot va til, 2020, 55–79-betlar.
4. Rasulova S. Diskurs tahlili va gender masalalari. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021, 61–87-betlar.
5. Abdullayev N. Pragmatika va gender kommunikatsiyasi. Toshkent: Tafakkur, 2020, 29–53-betlar.
6. Xolmatov D. Lingvokulturologiya asoslari va gender talqini. Toshkent: O'qituvchi, 2022, 47–73-betlar.
7. Yo'ldoshev R. Zamonaviy OAV tilida gender reprezentatsiyasi. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2021, 38–65-betlar.
8. Ismoilova Z. O'zbek badiiy matnlarida ayol va erkak obrazi. Toshkent: Mumtoz so'z, 2017, 52–84-betlar.
9. Rahimov Sh. Sotsiollingvistika va gender tadqiqotlari. Toshkent: Iqtisodiyot, 2019, 70–98-betlar.